

УДК: 811.161.2'25'367.623:811.111

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ РЕАКЦІЇ НА НЕТИПОВЕ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Смотрова Т.Н.

*Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій,
м. Запоріжжя, Україна*

Стаття присвячена розгляду семантичних особливостей перекладу українських прикметників зі значенням реакції на нетипове англійською мовою на прикладі елементів синонімічного ряду з домінантою дивний. Встановлений характер актуалізації закладених в системних значеннях досліджуваних лексем експліцитних та імпліцитних сем та роль в цьому процесі їхніх перекладних відповідників. Доповнено семантичну структуру синонімічного ряду з домінантою дивний завдяки з'ясуванню складу п'ятого рівня його семної ієрархії. Встановлені зв'язки цього угруповання із співвідносними англійськими синонімічними рядами, що дозволяє вийти на загальні особливості семантики оцінних прикметників зі значенням реакції на нетипове в зіставляюваних мовах.

Ключові слова: сема, синонімічний ряд, перекладний відповідник, оцінні прикметники

Завдання створення найбільш повної картини структурно-семантичних характеристик лексичних одиниць вимагає вивчення не тільки усталених, закріплених у мові значень, а й особливостей їхньої актуалізації в умовах контексту. При цьому розкриваються не тільки відомі з словникових дефініцій семантичні властивості слова, а й ті, що закладені в ньому на рівні потенції. “Слово поза контекстом несе невизначену інформацію і має лише потенційне значення” [4, с. 14].

Процес трансформації системного значення слова у конкретний зміст полягає в актуалізації найбільш релевантних для даного контексту сем та нейтралізації нерелевантних компонентів значення. Завдання перекладача – визначити та відтворити “комунікативно найбільш важливі (домінантні) елементи змісту” [3, с. 79]. Завдяки правильно підбраному перекладному відповіднику отримують експлікацію компоненти значення, не виражені експліцитно в змісті мовної одиниці оригіналу, тобто відбувається актуалізації потенційно закладених “унікальних” сем [5, с. 34]. Таким чином, вивчення семантичних особливостей перекладу лексем розкриває шляхи актуалізації в їхніх значеннях як експліцитних, наведених у словникових дефініціях сем, так і похідних від них імпліцитних сем.

Постановка проблеми. Скориставшись основними положеннями теорії закономірних відповідників, створеної Я.І. Рецкером та розвинутої в працях А.Д. Швейцера, Л.С. Бархударова, В.Н. Комісарова, Н.О. Читалиної та ін., ми вирішили розглянути роль регулярних та okazіональних відповідників у реалізації експліцитних та імпліцитних сем у значенні оцінних прикметників, що позначають реакцію на нетипове. Обраний для аналізу синонімічний ряд із домінантою *дивний* належить до лексико-

семантичної групи (ЛСГ) прикметників, об'єднаних семою „здатний викликати реакцію з причин відмінності від звичайного”. Зазначену ЛСГ складають синонімічні групи ад'єктивів, що відбивають основні типи емоційних реакцій на нетипові предмети, явища чи події – від нейтральної за знаком плюс чи мінус: *дивний, предивний, дивоглядний, химерний; уражаючий, разючий, приголомшливий, несподіваний*; до позитивної: *чудесний, чудовий, захоплюючий, надзвичайний; смішний, кумедний, сміховинний, потішний*; та негативної: *страшний, грізний, моторошний, жахливий, кошмарний*.

Для передачі змісту прикметників синонімічного ряду з домінантою *дивний* перекладачеві доводиться обирати найбільш влучний варіант з цілого ряду їхніх відповідників, які Я.І. Рецкер називає “варіантними” [6, с. 14], а В.Н. Комісаров – “регулярними”, “множинними” [3, с. 140]. Оскільки варіантні відповідники є закріпленими у статтях двомовних словників, тобто мають постійний характер, ми вбачаємо за доцільне називати їх регулярними. Коли жодний з наведених у словнику регулярних відповідників не в змозі адекватно передати зміст висхідної лексики, перекладач змушений вдаватись до контекстуальної заміни, підбираючи нерегулярний “оказіональний відповідник” [3, с. 145].

Звернувшись до семантичної структури значень прикметників синонімічного ряду з домінантою *дивний*, яку складають п'ять рівнів семної ієрархії, необхідно зазначити, що варіювання змісту в умовах контексту відбувається на IV та V щаблях, тобто на рівні диференційних та унікальних сем. При цьому критерієм віднесення того чи іншого прикметника до синонімічного ряду з домінантою *дивний* служить диференційна сема 2: „здатність викликати подив та нерозуміння з причин відмінності від звичайного”. Вона є інваріантною для всіх членів групи, на відміну від диференційних сем 3-23, які по-різному актуалізуються в значеннях окремих синонімів, відбиваючи розмаїття їхніх семантичних особливостей. На особливу увагу заслуговують семи V рівня, які мають назву “унікальних”, оскільки вони реалізуються тільки в умовах контексту [8, с. 212-213].

Особливості контекстної актуалізації диференційних (експліцитних) та унікальних (імпліцитних) сем в значенні прикметників українського синонімічного ряду з домінантою *дивний* розглядаються на прикладі наступних 11 синонімів: *предивний, дивненький, дивоглядний, дивовижний, дивочний, чудний, чудернацький, химерний, химеруватий, вигадливий, потойбічний*. Виділення прикладів контекстних вживань та перекладу досліджуваних синонімів проведене методом суцільної вибірки з текстів прозових та поетичних творів українських авторів та їхніх перекладів англійською мовою.

Статистичні дані контекстного перекладу синонімів *дивного* англійською мовою свідчать про те, що у переважній більшості, 91% випадків, їхній зміст передається відповідними лексичними засобами. Лише у 9% прикладів перекладачеві доводиться здійснювати лексико-граматичні трансформації, застосовуючи прийоми смислового розвитку, компенсації, цілісного переосмислення та заміни частини мови. Предметом розгляду цієї статті є переважно лексичні трансформації з використанням okazіональних відповідників та переклад синонімів *дивного* за допомогою регулярних відповідників.

За проведеними підрахунками, доля використаних у перекладі досліджуваних прикметників регулярних та okazіональних відповідників є приблизно однаковою. Незначна перевага – на боці регулярних відповідників, які застосовуються у 51% випадків. Практично врівень з ними ідуть okazіональні відповідники: 49%. Проте наведені цифри коливаються залежно від характеру семантики того чи іншого

прикметника. Розташувавши синоніми *дивного* в порядку зменшення частотності їхнього вживання, можна простежити певну закономірність у співвідношенні використаних перекладних відповідників: *дивний* – 54% регулярних, 45% okazіональних; *хімерний* 36% - 64%, *дивовижний* 20% - 80% і так далі. Тобто чим більш частотним є прикметник, тим більше в перекладі задіяні закріплені в словниках регулярні відповідники. Завдання ж передачі змісту менш вживаних ад'єктивів потребує частішого використання okazіональних відповідників.

Питання частотності членів синонімічного ряду нерозривно пов'язане з специфікою їхньої семантичної структури. Як правило, найчастотніші синоніми, такі як *дивний*, *хімерний*, *чудний*, відрізняються полісемантичністю та надзвичайно узагальненим значенням, компоненти котрого важко піддаються диференціації. В цьому випадку перекладні відповідники відіграють роль ефективних ідентифікаторів актуалізованих компонентів значення. Це відбувається завдяки використанню англійського відповідника, більш диференційованого за значенням, ніж український прикметник оригіналу.

В якості регулярних відповідників синонімів *дивного* часто задіяні ад'єктиви співвідносного англійського синонімічного ряду: *strange, odd, queer, eccentric, singular, peculiar, curious, quaint, funny, erratic, weird, fantastic, exotic, outlandish, unique*, що підтверджує об'єктивність даних двомовних словників. Так, наявність в значенні регулярного відповідника прикметника *дивний, odd* компонентів "strange in appearance" та "strange in behavior or action" уможливило конкретизацію значення *дивного* шляхом актуалізації унікальної семи (1) "дивний на вигляд" та унікальної семи (2): "дивний за поведінкою". Завдяки присутності в значенні регулярного відповідника *дивного, peculiar* компоненту "strange or unusual, especially in a way that is unpleasant or worrying" відбувається експлікація потенційно закладених у значенні українського ад'єктива унікальної семи (4) "підозрілий" та унікальної семи (5) "тривожний". Наприклад, тривога героїв твору В. Шевчука "Око прірви", що долали шлях через смертоносне болото, підсилюється підозрілою поведінкою провідника, котрий стверджував, нібито був сліпим, але поведився як зрячий: "Я здригнувся: і юнак сказав про Око Прірви... Знав, що воно існує, як знаю це і я і як знає цей *дивний* сліпий, чи й не сліпий, годі те втягнути, юнак" [11, с. 75]. "I shuddered: the lad spoke of the Eye of the Abyss... He knew that it exists, as do I, and as does this *peculiar* young lad – blind or not, it is impossible to ascertain" [13].

Надзвичайною дифузністю відрізняється й семантика другого за частотністю після *дивного* синоніма *хімерний*, тож використання в його перекладі регулярних та okazіональних відповідників часто сприяє ідентифікації експліцитних сем, що складають його мовне значення. У наступному прикладі вживання регулярного відповідника *fantastic* однозначно вказує на актуалізацію експліцитної семи: "Який є породженням гри фантазії; вигадливий, незвичайний". "В лісі поночі, але темрява не густа, а прозора, як буває перед сходом місяця. Навколо вогнища блиски світла і свої тіні неначе водять *хімерний танок*..." [9, с. 80]. "Around the fire, dapples of light and shadow seem to perform a *fantastic* ghost dance..." [9, с. 81].

Чим більш рідковживаним є прикметник, тим частіше його зміст передається за допомогою okazіональних відповідників, очевидно, з причин недостатньої кількості регулярних відповідників, наведених у двомовних словниках. При цьому відкриваються широкі можливості виведення на рівень експлікації унікальних сем, представлених у значеннях синонімів *дивного* на рівні потенції. Так, наявність в значенні okazіонального

відповідника прикметника *дивовижний*, *tremendous* наступних компонентів значення: “astonishing by reason of extreme...power”, “such as may excite trembling...arouse dread, awe, or terror” уможливує актуалізацію унікальної семи (14) “страшний, приголомшливий”. Наприклад: “Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, розгулялась буря...Ніхто не спав” [2, с. 33]. Надзвичайна швидкість, з якою прибувала вода, викликала у людей страх і паніку. Ці відтінки змісту знайшли адекватне відбиття в тексті перекладу: “The water was rising with tremendous speed” [12, с. 40].

В передачі змісту прикметника *вигадливий*, який не відрізняється високою частотністю вживання, також задіяні виключно оказіональні відповідники. Використання одного з них уможливує експлікацію унікальної семи (24) “підступний”: “тут ніби заходило на якусь вигадливу й химерну гру” [11, с. 76]; “it appeared that a devised, chimerical game was being played out” [13]. При зверненні до широкого контексту стає зрозумілим, що *вигадливу гру* було вигадано в підступних цілях. Це змушує перекладача скористатися контекстуальною заміною, діеприкметником *devised*, створеним від дієслова *devise* у його значенні “to scheme for: plot – used especially of objectives felt to be evil or unworthy”.

Особливі труднощі викликає передача змісту безеквівалентних однокорених синонімів *дивного*: *предивний*, *дивненький*, *дивочний*, *дивоглядний*. З метою вираження змісту цих рідковживаних та стилістично маркованих прикметників в термінах англійської мови перекладачеві доводиться звертатися до мовних засобів, відмінних від оригінальних. Так, градація ознаки, що супроводжується посиленням емоційності в значеннях префіксально та суфіксально утворених від *дивного* лексем *предивний* та *дивненький* в перекладі передається не морфологічними, а лексичними засобами. Наприклад: “то єсть там дивний-предивний край, де панує Урай” [9, с. 78]; “there is a wonderful magic land that's ruled by Oura's hand.” [9, с. 79].

Створений від *дивного* шляхом додавання демінутивного суфіксу *-ньк-* прикметник *дивненький* має яскраве емоційне забарвлення, яким скористалась Леся Українка в створенні образу закоханих: “ – На добридень, милая голубко! – “На добридень, мій коханий друже!” – Що ж сьогодні снилось тобі, любко? – “Сон приснився, та дивненький дуже” [10, с. 20]. Намагаючись відтворити атмосферу милування та ніжності, характерну для бесіди закоханих, перекладач спочатку скористався аналогічними оригінальним мовними засобами – лексемами з демінутивними суфіксами: *dovey, laddie, dearie*. Однак створена іділія несподівано порушується вторгненням негативно забарвлених синонімів *awful* and *eerie*, які зовсім не передають емоційності висхідного прикметника *дивненький*: “Good afternoon, my pretty dovey!” “Good afternoon, laddie my dearie!” “What did you dream last night, my honey?” “I dreamt of somethin' awful, eerie” [10, с. 21]. Такі стилістичні характеристики безеквівалентних синонімів *дивочний* та *дивоглядний* як належність до розмовного регістру та діалекту в перекладі не передаються взагалі.

Таким чином, в процесі перекладу в змісті елементів синонімічного ряду з домінантою *дивний* відбувається актуалізація 24-х унікальних сем. Це дозволяє доповнити його семну структуру: до 23-х диференційних сем, що складають IV рівень, приєднуються 24 унікальних, які становлять V рівень семної ієрархії досліджуваного угруповання [8, с. 214].

Класифікація унікальних сем за тематичним принципом дозволяє виявити потенційні зв'язки синонімічного ряду з домінантою *дивний* з іншими синонімічними групами, що складають ЛСГ прикметників зі значенням реакції на нетипове: 1) страшний, приголомшливий; 2) кумедний, гротескний, неадекватний. Характер актуалізованих потенційних сем також вказує на кореляції зазначеної ЛСГ з іншими парадигматичними угрупованнями зі значеннями: 1) підозрілий, тривожний; 2) лукавий, обманливий, підступний; 3) цікавий, незбагнений, загадковий, таємничий; 4) своєрідний, неповторний, визначний, незвичайно гарний; 5) надприродний, чарівний, чудодійний, фантастичний, маячний; 6) сміливий, хоробрий; 7) донкіхотський. Виділені групи унікальних сем, актуалізованих у змісті синонімів *дивного*, також дозволяють простежити шляхи контекстуального розширення мовленнєвої семантики досліджуваного синонімічного ряду, що відбувається завдяки перекладу.

Висновки. Проведений зіставний аналіз уможливило встановлення семантичних зв'язків українського синонімічного ряду з співвідносними англійськими угрупованнями, а саме синонімічними рядами з домінантами *strange, wonderful, awful, cunning, unusual, magical, droll* та *fickle*. Він також дозволяє виявити загальну тенденцію до інтерпретації змісту українських прикметникових лексем з більш узагальненим, недиференційованим значенням за допомогою англійських відповідників із більш вузьким, диференційованим значенням. При цьому конкретизація значення синонімів *дивного* здійснюється в напрямку експлікації аспектів дивного, реакції на дивне та причин дивного. Це дозволяє зробити припущення про більш узагальнений характер семантики прикметників зі значенням реакції на нетипове в українській мові порівняно з англійською.

Список літератури

1. Великий українсько-англійський словник / Укл.: Є.Ф. Попов, М.І. Балла. – К.: Чумацький шлях, 2001. – 638 с.
2. Довженко О.П. Зачарована Десна: Кіноповість. – К.: Молодь, 1976. – 62 с.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учебное пособие для институтов и факультетов иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
4. Кочерган М.П. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова. – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с.
5. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 215 с.
6. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
7. Словник української мови: В 11 т. / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1980. – приблизно у кожному томі 550с.
8. Смотрова Т.Н. Особливості реалізації нормативних оцінних значень в семантиці українських та англійських прикметників (зіставлення синонімічних рядів) // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 16. – Кн. 2. – С. 210-217.
9. Українка Л. Лісова пісня: Драма – феєрія. Українською та англійською мовами. – К.: Дніпро, 1985. – 221 с.
10. Українка Л. На давній мотив // Надія: вибрані поезії. Укр. та англ. мовами. – К.: Дніпро, 1981. – С. 20-23.
11. Шевчук В.О. Око прірви. – К.: Український письменник, 1996. – 197 с.
12. Dovzhenko O.P. The Enchanted Desna: Transl. from Ukr. – K.: Dnipro Publishers, 1979. – 74 p.
13. Shevchuk V. Eye of the Abyss: Transl. from Ukr. // http://www.utoronto.ca/elul/Ukr_Lit/Vol01/01-02.html

Webster's third new international dictionary of the English language unabridged. – Springfield: Merriam – Webster, 1981. – 2662 p.

Смотровая Т. Н. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК УКРАИНСКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ РЕАКЦИЮ НА НЕТИПИЧНОЕ

Статья посвящена рассмотрению семантических особенностей перевода на английский язык украинских прилагательных, обозначающих реакцию на нетипичное, на примере членов синонимического ряда с доминантой „дивний” (странный); Установлен характер актуализации заложенных в системных значениях исследуемых лексем эксплицитных и имплицитных сем, а также роль в этом процессе их переводческих соответствий. Дополнена семантическая структура синонимического ряда с доминантой „дивний” благодаря выяснению состава пятого уровня его семной иерархии. Установлены связи данной группы адъективов с соотносительными английскими синонимическими рядами, что позволяет выйти на общие особенности семантики оценочных прилагательных, обозначающих реакцию на нетипичное в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: сема, синонимический ряд, переводческие соответствия, оценочные прилагательные

Smotrova T.N. PECULIARITIES OF ENGLISH TRANSLATION OF UKRAINIAN ADJECTIVES DENOTING REACTION TO THE ATYPICAL

The article deals with semantic peculiarities of Ukrainian adjectives denoting reaction to the atypical translation into English focusing on “divnyi” synonyms. The character of the explicit and implicit semes, contained in the synonyms' language meanings, actualization as well as the role of their English equivalents in this process have been defined. The synonymic set with the dominant “divnyi” semantic structure, namely, its fifth level, has been completed. The group's relationships with the corresponding English synonymic sets have been identified. The latter provides insights into semantic peculiarities of English and Ukrainian evaluative adjectives denoting reaction to the atypical.

Key words: seme, synonymic set, equivalents, evaluative adjectives

Поступила до редакції 02.03.201